

Вера — чолаачы

Вера Хертектин хары 19. Ол комсомол кежиуну. Ону классты 1968 чылда дооскан. Техникага со-
нуургалдыг уруг чолаачы болуп деп шийтирле-
алган. Ол кузели-биле эртен чазын Вера бодунуң
төрөөн колхозу «Мурнакчыга» ажитынган чола-
ачылар курузунга өөренип кирген, ону чедишкы-
ниг дооскан, үшкү класстың чолаачызы деп эрген-
алган. Ажылга ынак, кызымак шудуруг анык кыс-
ка колхоз баштаар чери мырыңай чаа машинаны
хүлээдиш берген. Вера Хертектин ам автомашинаның
рудуну буюурелдиг долгал, бодунуң хүлээнген ажы-
лым ак сеткилдиг күсөдүш турар.

Бай-Тайганың «Мурнакчы» колхозу сизге белет-
келмиче кирипкенде, Вера база-ла бодунуң маши-
назы-биле сизге сөөртүп эгелзэн.

ЧУРУКТА: В. Хертектин.

К. АРАКЧААНЫҢ фотосу.

Малга — хур-чаагай кыштаглаашкын

Чурттуң колхозтары болгаш совхозтары нийтининг малын-
га чөт белектерин үргүзүшүр турар. СССР-нин Төп статисти-
кага эргелелин медээлерин дугаар аларга, август 11-ге
чедир 50,2 миллион гектар — сизге шолуңуң үштүң ийи ке-
зинин сизге кезип алган. Планаан сизге чартык кези-
нин — 35 миллион тонна белектер алган.

Эстонияда, Туркменида болгаш Тажикстанда сизге ке-
зилдизиниң планы ажыра куусеттинген. Литваның, Латви-
яның, Молдавияны, Белоруссияны колхозтары болгаш сов-
хозтары планын күсөдүшүр чокшудуулан. Украинада,
Белоруссияда, Прибалтика республикаларда мал чөмө-
нөсүн белектеринин темпери эртен чыдаанган биле.

Чер ажылдагылар мал чөмөсүнүн немелде чугула кур-
ла-мын дугайын база уттайн турар. Саваң болгаш өс-
кө-төз бодун чөмөсүн 12,4 миллион тонна белектер.

Ажыл-агыйларда сизге салышкынны база уламчылап ту-
рар. Ол үнелик чөмөсү 5,8 миллион тонна белектер. Та-
джикстандын болгаш Туркменинаның колхозтары, совхозтары
мурнап, планаан сизге барык үштүң бир кезин белек-
тер алган.

Чуртта 382 муң тонна витамин сизге салган куртаган
— планын чартык кезин күсөткен. Мал чөмөгө үнелик
етинин немелден эртен чыдаан ол-ла үнелик барык 70
муң тонна хойну белектер.

Чурттуң ажыл-агыйларда мал чөмөсүнүн курлаавырла-
ры белектерин үргүзүшүр турар.

Ногаан үүжелер

САМАГАЛДАЙ. (Телефон-би-
ле). «Тес-Хем» совхоз бо чы-
дын 420 га кукуруза тараан.
Ажаап алышкыннын баштай-
гы ийи хүнүндө 51 ганы не-
кеш 800 тонна ногаан масса-
ны өртөн фермазында үүже-
лзөн. Чыггыр кескен кукуру-
заны Кара-Сугда сикостан ту-
рар. Үстүндө дүжүттү ажаа-
рынга шефчилер 80 ажыг ки-
жи киришкен.

Районнуң «Ан-Эрик» колхо-
зунуң кукурузачылары гада-
н 110 центнер ногаан массаны
ап, кестинген 77 гада 306
тоннаны ажаап алган. Кезинде-
де кукуруза ажаар комбайн,
сизге кезер 2 машина быжыг-
латтынган. Колхозтун кукуру-
занын ажаагы 100 ажыг ки-
жи шефтан.

Мал чөмө арбын

Улуг-Хемде «Улуг-Хал» сов-
хозтун Көк-Чыраа салбыры-
нын ажыл-ишчилери августун
15-ке чедир 804 тонна сизге
сарааттап алган. Ол сал-
бырын ам белектер сизге
сизге бүдүн совхозтун эртен
чылда белектер сизге сизге
хөй болган. Алды-Шынаада
эш Ширин-оолдун удуртка-
ны сизгичилер бригаданы 150
тоннаны сарааттап, калжа-
лап алган. Ында ажылчылар
Ондар Доспанай, Монгуш

Бегиз олар социалисттик ча-
рыштын мурнакчылары бол-
ганын. Алды-Шынаа сүт-
бараан фермазын ажаагы
чылдары 400 тонна сизге
престон, 60 тонна сизге
сарааттап. Оон ынай 52 тон-
на сизге салган. Көк-чи-
раа-жылар ам кызыл-тас
ажаап алышкыннычче кириш-
кен.

Хову-шөлдөр ажаагы чыл-
дарыны ажаагы чуртта-
гычче сизге салышкынны
мында сизге тургустунган. Бо
совхозка дуаа кургусту-биле
Хову-Акс суурун чолаачы-
лары боттарының машина-
ры-биле четкилеп келген.

Темпини кошкатпас

Кожуу чорур № 62 мехко-
лонна бирги чартык чылда
болгаш эртен айда күрүш
планын бүтү кургусту-биле
тазы-биле күсөткен. Ону ко-
лоннаны отрядтарының бри-
гадаларының аразына соци-
алисттик чарышты калбарта-
нында чедип алган.

Бистин тудууларыныс
Кызыл хоорай Советининг ко-
дө чөмөсүндө. Бин-Хем ра-
йоннуң девискээринде ко-
дө ажыл-агый буюуларының
чурттагыны бажычыны,
кузутура одагынын, шко-
ларыны, садиктерин тудуу ту-
рар.

Коллектив бо чылдын эге-
зилде-ле ленинчи ээлгени
ажаагы дугайында республи-
каның мурнакчы буюулары-
нын кыггырыны дөткөп,
социалисттик чарыштын не-
селдерин ажаа дүштүр то-
доттайлаан. Хүлээлелерин кү-
сөдүшүнүн орталаа-техник-
тик хемчеглерин баш удур ап,
материалдар-биле хандырыл-
ганы болгаш инженер-техник-
тик удуртулганы акисдерин-
че кичээлгени салган.

Мехколоннаны отрядта-
рында А. Петрушкынның
удуртуу турары № 1 отряд
чедип чыдаан ажаагы турар.
Ол отрядка хамаарып бри-
гадаларын кургусту-биле эки.

Кодө тудууну хоочун
ажылдакчы С. Красногор-
лун бригаданы мергезилдик
тудуулар-биле бажыла-
тынган. Ычанга ол бри-
гада күрүш планын үргүзү-
ажыра күсөдүш келген.

Ажыл-агыйны чамдык че-
дишкыннерин-биле черге-
лештир чедир шийтирлесе-
нине айтыргалар база бар.
Тудуу объектилерин мате-
риалдар-биле үзүктө чок хан-
дыр төлөдө, ажаагыла
кирер бажычылар бүтү
күштү мөңгөп, хондигерин
чашканнар, үр-түңчө чок
ажылдары чарыггар чүдүл-
ганын уузкаар херек. Ону өдөр
дөштү буюулар план ийди-
зининг ажаагы чылдары боттук
хемчеглерин алыр ужура-
А. Петрушкынның, профес-
сорунинг комитети база чөмө-
сүн эртен чыдаан шийтир-
лесе-нине айтыргалар база бар.
Тудуу объектилерин мате-
риалдар-биле үзүктө чок хан-
дыр төлөдө, ажаагыла
кирер бажычылар бүтү
күштү мөңгөп, хондигерин
чашканнар, үр-түңчө чок
ажылдары чарыггар чүдүл-
ганын уузкаар херек. Ону өдөр
дөштү буюулар план ийди-
зининг ажаагы чылдары боттук
хемчеглерин алыр ужура-
А. Петрушкынның, профес-
сорунинг комитети база чөмө-
сүн эртен чыдаан шийтир-
лесе-нине айтыргалар база бар.

Партия бирозу коммунист-
терин ийдекейинге дөткөп.

Дүүрээзинниг медээ

Школаарга чаа өөрелдиге
чыгышкан хондигер эгелзөр.
Тес-Хем районунда амгы бай-
дал калдыгы. Чөдү школа-
ны Шурмак сес чыл шко-
ла-ның ажаагы септелгенин
дооскан. Оттулар чуртун
хөмүр-дашты бүтү сөөртүп
алган, ыштың чүгө 33 хуу

хирези школа чанында дү-
жүртүгөн.
Чаа өөрелдиге чыгышкан
школалары белектер тала-
зы-биле «Тес-Хем» совхозтун
дирекциясы (директору эш
Н. Балчый-оол) кошмак ки-
чээлгени салып келген.
А. ДЕМБЕГЕЛ.

Өөренип киреринге белен

Бин-Хем районнуң
школаларына чаа өө-
рилдиге чыгышкан ут-
тур, 4050 кубометр
одаар ыш белектер
көрдүнгөн. Ону 4830
кыдыр ажыра күсөдүш,
школалар чанында че-
дирип тургузуп алган.
Район төвүнүн ийи ор-
тумай школаларына
этелзө бугу суурларда
школалар августун бир-
ги чартыгына чедир сеп-
телгенин бүтү дооскан,
өөреникчилерин хүлээп
алырынга белен. Ылангы
Турунның № 1,
«Өк» совхозтун төвү
Аржаан суурда школа-
ларының чаа өөрелдиге
чыгышкан бугу талаалыг
эки белектерининг шко-
лалар хүлээп ап турган
күрүш комиссиязы он-
заап демделзэн. Туран
хоорайда № 2 школа-
ны интернатка 30
орунну немештир ал-
ган.

Ындыг аныгыг бо
өөрелдиге чыгышкан ут-
тур неместер чаа
туулар хөй. Ылангы
Шивилдиге өгө школа-
ны бажычыны тудуу
доозулган, мал семиртир
совхозтун уруулары
делгем, чырык класстар-
дыг школага бо чыгыш
бир-ле дугаар өөренип
эгелзөр. Эрбек 8 чыл
школазы 60 орунуң
интернатты 2,5 ай иш-
тинде бугуруп белек-
тэн. Амгы уде Эрбек,
Халың суурларда баш-
кыларга ийи аал тур-
таар бир-бир бажычылар,
Туран хоорайда чыры-
дышкын шугурунун
ажылдакчыларына ийи
аал туртаар 2 бажы-
чыны тудуу доосуп,
ажылдагы киреринин
кырында турар.

Районнуң башкылар
коллективинге чурттуң
топ областтарына иш-
тутуулар дооскан аны-
буу эртенерин баш-
кылары 11 чаа кижиге
немешкен. Чаа келген-
нер болгаш өскө-даа
башкылар таарымчалыг
башың балгат-биле хан-
дырттыган.

Валентина Казаньева — Кызылдың демір-бетон заподу-
нуң бөтүчү. Уи удуртулгелге ол сес чыл дугурунда ажаа-
лап келген болгаш ажаагы нормалыг үргүзүчү 110—120 хуу
күсөдүш турар мурнакчы ажилчы.

ЧУРУКТА: В. Казаньева ажаагы турары.

В. РАЧКОВСКИЙНЫҢ фотосу.

ХАНДЫР ӨӨРЕНИП

«Сут-Хөл» совхозтун Ки-
ров салбырының коммунист-
терин, комсомолчулары болгаш
ажылчылары коммунисттик ба-
за ажилчы партииларның
Москвага болган делегей Чө-
вүлел хуралының материалда-
рын, СЭПТ Төп Комитетининг
июнь Пленумунун шийтирле-
рин өөренип талазы-биле сов-
хозта партикомун сүмелзэнип
дугаар ажилдары чоруудуң

Салбыр төвүндө 42 кижиге
коммунисттик болгаш ажилчы
партияларның делегей Чөвүлел
хуралының материалдарын Ондар Ан-
чымаа, Ондар Сендей, Оорнак
Чудур, Монгуш Алдын-Доос
болгаш өскө-даа эки иш-
түзүшүр алыр, салдыган айты-
рыларны дугуру-биле ханы-
лап келген. Олар хамаарышан
ажылына ак сеткилдиг болуп,
өскө ишчилерге үлгүлгөн көр-
гүзүп турар.

Партия комитети болгаш
Д. ОНДАР,
салбыра парти
организациямын
секретары.

Бин-Хем районнуң «Кызыл тараачы» колхозунун Билелиг фермазын мурнакчы саанчыларының бирээни В. Сат.
Эртен чартык чылда бир ийнеке онааштыр 981 литр сүттү ол сагган.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотосу.

Совет чазактын меделгелинге холбаштыр

аузда маолук кезектин чору-
ду келген бугуруту полит-
каанын түнелдиге комму-
нисттик чазактар дөткөп.
Улуг-Хемде, Гоби чедир
девискээрлерин, Улааста-
ның мунуу чөмө талазында Хангай
лагеринин кезини, Моол Ал-
тайнын мунуу-чөмө талазын
эзелп турган. Тыва аймактар
ол үдө Саян сыйнарына че-
дир, Алтай сыйнарын Колес-
көнге чедир девискээрлерге ко-
жуу чорашкан. Чамдык тыва
аймактар Саян сыйнарын со-
гуу талазында көжүп чораш-
кан. Бугуруту орус аймактар
аларга, XVII чүс чылдын эге-
зилде орус кижилер Томсктин
14 хонуп чедер черге маады-
ларын, Томск, Кузнецк аразы-
ныга күжүгеттерин, Ойи хем
башкыга ооржактарын, Теле-
хол чанынга сооннарын, Ир-
кут хем чогууна иргиттерин
тип таныштырар, ол аймактар
тергилде дөштү аразында
үргүзүп девискээр тургу-
лаан. Алтын-хаан биле Джун-
гар курүүлелерге албан төлөп,
үнтөдип чорашкан. Моон ужурун-
да олар орус куруенин кам-
галдыгына кирип аарын күзөп,
боттарынын чер чуртууга ши-
вэлериң тудуулар дугайында
эпте-ле дилээр турганнар.
Моон-биле чергелештир Алтын-
хааннар: Шюла-Улаши, Омбе-
Эрзэн, Лубсан, Гендун олар
Моолга эрге-чагырга дөштү
демиселге кирип тура, бергелер
берген таварылгаларда орус

ның чагырттып чорашың Дза-
санту хаан азы Алтын-хаан
күрүшүн Убса холден бурун-
гаар улау холдер, Гоби чедир
девискээрлерин, Улааста-
ның мунуу чөмө талазында Хангай
лагеринин кезини, Моол Ал-
тайнын мунуу-чөмө талазын
эзелп турган. Тыва аймактар
ол үдө Саян сыйнарына че-
дир, Алтай сыйнарын Колес-
көнге чедир девискээрлерге ко-
жуу чорашкан. Чамдык тыва
аймактар Саян сыйнарын со-
гуу талазында көжүп чораш-
кан. Бугуруту орус аймактар
аларга, XVII чүс чылдын эге-
зилде орус кижилер Томсктин
14 хонуп чедер черге маады-
ларын, Томск, Кузнецк аразы-
ныга күжүгеттерин, Ойи хем
башкыга ооржактарын, Теле-
хол чанынга сооннарын, Ир-
кут хем чогууна иргиттерин
тип таныштырар, ол аймактар
тергилде дөштү аразында
үргүзүп девискээр тургу-
лаан. Алтын-хаан биле Джун-
гар курүүлелерге албан төлөп,
үнтөдип чорашкан. Моон ужурун-
да олар орус куруенин кам-
галдыгына кирип аарын күзөп,
боттарынын чер чуртууга ши-
вэлериң тудуулар дугайында
эпте-ле дилээр турганнар.
Моон-биле чергелештир Алтын-
хааннар: Шюла-Улаши, Омбе-
Эрзэн, Лубсан, Гендун олар
Моолга эрге-чагырга дөштү
демиселге кирип тура, бергелер
берген таварылгаларда орус

күрүнеге албаты болуп дуга-
йылда удаа-дараа керээ ча-
рып, бады-дангыраан берип
келген. 1689 чылдын эгезинде
Гендун орус күрүнеге кезээде
баптап кирип дугайында ке-
рээте ал салган. Ыччалы-даа
ол удаадаа дангыраан ос-
кунган. 1688 чылда Джунгар-
ларын Галданга баштатаан
шериглеринге чылда шаптыр-
гаш, Кыдатче дөштү бергем моол
зыгуурттарынын соонче
Гендун көжө берген. Мынчан-
гаш 1691 чылда мангы династия-
га Моол каттышкан. Ол
болза Моол куруенин санаа-
рап, аны-буру үрүмкү күрү-
нелерге чарыланганын, моол
хааннарын тергилде дөштү
удур-дөштү демиселге кел-
генин түнелдиге болган.

XVII чүс чылдын эгезинде
маньчжур аймактар күштелип
эгелзэн. Олар 1644 чылда
Бажыны эжелеп алган, Кы-
датка Цинь династиязын до-
ктактаннар. Маньчжурлар моол
хааннарын аразында демисел-
дин кажыры-биле ажаагыла
турган, оларны бот-боттары-
че ылаап, кошканып алган,
чоорту Моолда Кыдатка кадып
алган.

Джунгар хаан Галдан 1688
чылда каттышкан моол куру-
нени тургузуп дөштү демиселге
үнгөн. Маньчжурлар дөштү
тергилде дөштү демиселге кел-
генин күтүлгөзү-биле ба-
рышын, чөмө моолдар аразында
хөрөлзөп үнгөн дайынын
түнелдиге Галдан барыш

тыва девискээрлерин эжелеп
алган. Ол дугаа маньчжур им-
ператор Хемчик, Улуг-Хем ка-
нызын болууу кылдыр санап
турган. Херек кырында ол иш-
дыг эвес. Ойраттарга туду-
гаш, 1716—1733 чылдарда
Джунгарияга чурттап турган
швед сөөк Ренат деп кижинин
чуртаан картазынга Убса хол-
ду база ынаар агып кирген
хемчирин Джунгариянын со-
тавынга кылдыр көртүскөн
боор-дур.

К. АХТА КЕРЗЭНИН чарар
мурнууда барыш тыва-
лар джунгарияга, Хем-
чиктен бурунга тыва айма-
ктар алдын-хааннарын сыс-
кандызы, маньчжур төрөниң та-
далакчызы Бубей ноияга ча-
гырттып турган. Хооурадыг,
үзүктө чок дайындардан ы-
мазыраан, аар-берге албан-ун-
дурдуган дараан тывалар
маньчжур эжелекчилерге ууру
удула-дараа удураларын тура
халчыл, оожургал, ийдег чок
амытанып диттип чорашкан.
Ылангыя 1714—1715 чыл-
дарда ойрат хаан Цэван-Раб-
дан хунааткан девискээрлерин
эгилди аар деп турарын, Хем
болгаш Хемчиктин джунгария
девискээрин деп чарлаан соонда
маньчжурлар тываларын өн-
сөстүр апарган. Император
Канси 1717 чылда барыш
тываларга ууру Бубейни ат-
карган.

Бубей тыва аймактарга
удула-дараа аштырышканын

таварыштырган. Хуралмайны
ноон баштарың тываларын
Хемчиктен Тесче көжүргөн,
Лопсан-Шынар чылдай баш-
таан хөй тываларын ийиңи
Моолда чачарлар чуртунче шө-
лү чурттыган.

Император Канси өлгөн
соонда 1725 чылда тывалар
база каттап үймөп үнгөн. Тура
халлашарын баснап, Бубей
ооларын баштаптарын ша-
жылган. 1726 чылда Цэван-
Рабдан хем, Хемчик девис-
кээрлерин Джунгарияга эги-
лип бөзүп кылдат император-
лар негелзэн. Ону хүлээп ал-
ган. Ыччалы-даа маньчжур
император Тес унуша катта-
ларан тургузган Бубейге даас-
каан. Кыдат керээни чарар
мурнууда байдалы көргө
мындай боор-дур.

1727 чылда Россия биле
Кыдат Кыдатка керээ чарган,
кызыгаар шугууу доктаа-
ктаннар. Ол керээни дугаар
маньчжур администрация Та-
нды сыйнын мунуу дугаар
кызыгаар шериглерин тургу-
скан. Тыва араттарың ханы
орун деп чугаалажы кызы-
гаар шугууу ычкар тывы-
ган. Болууну төрөөн чер чур-
тууну дугайында сизге
наадышканын араттар салгал-
дарын салгалдарже бөгүңге
дөштү чамдыктып келгенер.

Доктааттыган кызыгаар
Маньчжурлардан Тарбагатайга
чедир үп участкага (Маньчжур-
риядан Кыдатка чедир 28 ка-

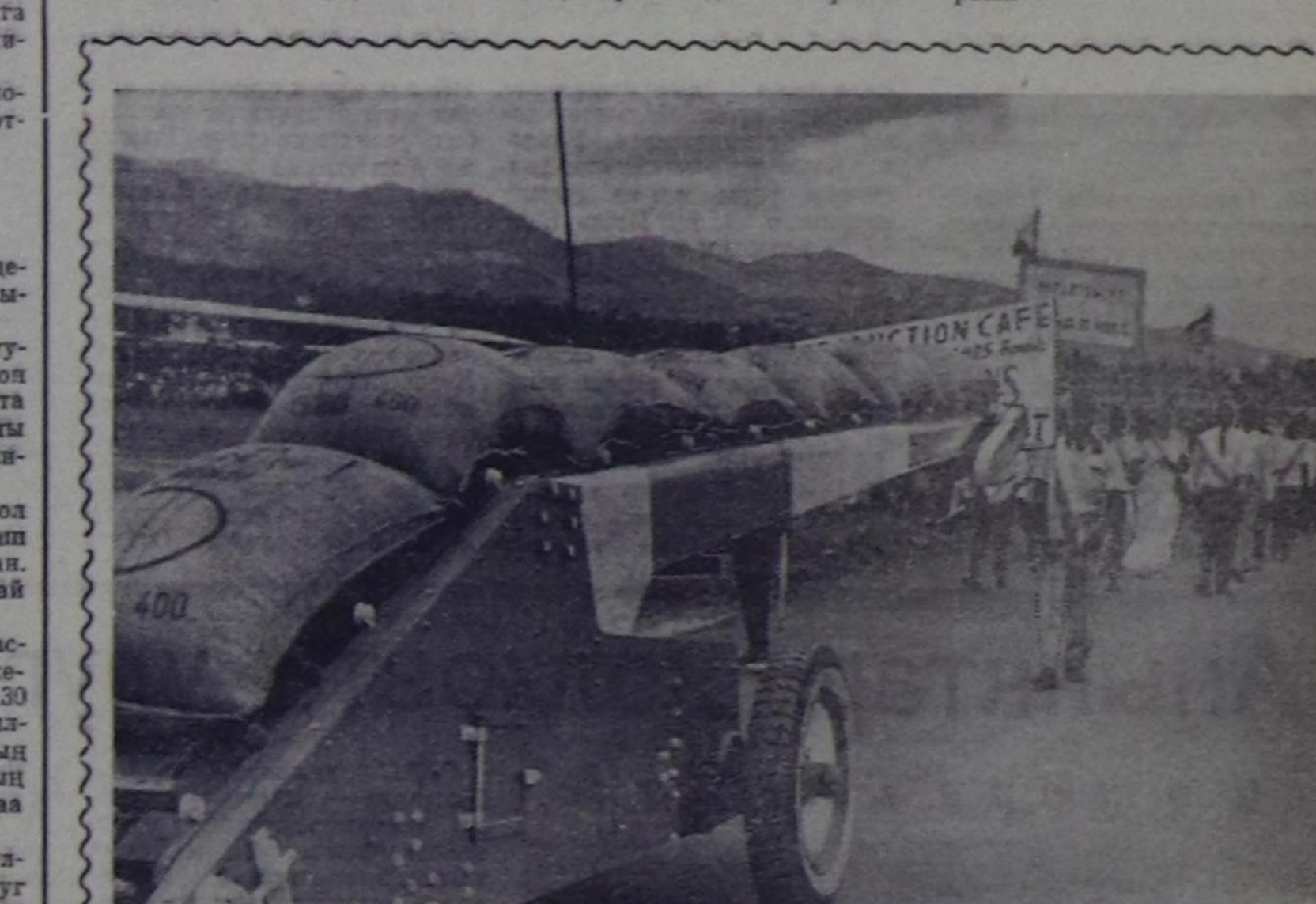
ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

Социализм чурттарында

патриоттарның
созғушылары

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Халхын-Гоа хэмийн районунд тугуучушкынар дөвүсээрлэеги богагны Чоон аймактын административтэй тову—Чойбалсан хоорайга ялын эрмээски нэрбиле тугуучушкынара эрес-маадарын-биле даймала-
тырлар. Эмэгээр, дуула, туукара, ороолто, рогон, бос

_____

re
up

_____

ХЕРЕЧИЛЕП ТУРАР

Ю. АРАНЧЫН,
төбү эртемнениң канди-
ты.

